

TÜRKÇE'DE HÂL KATEGORİSİ VE ÖĞRETİMİ

Dr. Osman MERT*

ÖZET

Türkçe'de hâl kategorisi ve öğretimi ile ilgili hâlâ ciddi sorunlar bulunmaktadır. Zira mevcut dil bilgisi kitaplarında hâl kategorisinden ziyade bu kategoriyi ifade eden ekler ön plâna çıkarılmıştır. Bu makalede geleneksel bakış açısının aksine hâl kategorisi, hâl kategorisinin yapımında kullanılan görevli dil öğeleri ve bunların öğretimi üzerinde durulmaktadır.

"Hâl kategorisi" konusunda yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından bugüne kadar çoğu kez benzer, bazen de değişik görüşler ileri sürülmüştür. Türkçe'nin grameriyle ilgili çalışmalarda hâl kategorisi, "Adlarda Çekim / İççekim Hâlleri, Dış Çekim Hâlleri", "Türkçe'de İsmi Hâlleri ve Hâl Ekleri", "Hâl Ulamı", "Türkçe'de Durum", "İsim İşletme Ekleri", "Hâl Ekleri ve İsmi Hâlleri", "İsim Çekim Ekleri", "Ad Durumları", "İsmi Hâlleri", "Çekim Ekleri", "Ad Durumu", "Hâl Kategorisi" "Kavram İlişkileri / Çekimli Yapılar / İsim Çekimleri / Hâl ve Hâl Çekimi"...vb. başlıklar altında ele alınmış; konuyla ilgili tanımlara, izahlara yer verilmiştir. Bunlardan bazılarını dikkatlere sunmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz:

Prof. Dr. Berke VARDAR yönetiminde hazırlanan "Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü"nde "hâl" kavramının karşılığı olarak "durum" terimi kullanılmıştır:

Adın tümcedeki işlevini gösteren, biçimsel değişimlerini ya da çekim eklerini belirten dilbilgisi ulamı... Ad dizimine bağlı bir ulam olan durum, ayrıca doğrultu ya da devinim kavramıyla ilgili değerler de belirtebilir. Genellikle benimsenen görüşe göre Türkçe'de şu durumlar vardır: Yalın durum, belirtme durumu, tamlayan durumu, yönelme durumu, çıkma durumu, kalma durumu; ayrıca bir de eşitlik durumundan söz edilir¹.

* Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi

¹Vardar, Berke, Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, ABC Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 88.

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ, "hâl" terimini kullanmayı uygun gördüğü "hâl kategorisi" için şunları kaydetmektedir:

İsmi cümle içinde bulunduğu dilbilgisi şekli; yalın ve eklerle genişletilmiş olarak aldığı geçici durum. Türkçe'de isimler yalın, yükleme, ilgi, bulunma, yönelme, çıkma hâllerinde bulunurlar... Türkçe'nin tarihî devirlerinde eşitlik (equativus: +çA); yön gösterme (direktivus: +gAru) ve vasıta (instrumentalis: +çn) hâlleri de belirtilen özel hâl ekleri ile karşılanırdı. Bugün bu hâller Türkiye Türkçesi'nde yerlerini edatlara bırakmıştır².

Prof. Dr. Fuat BOZKURT, "hâl" kavramını, "Durum" başlığı altında ele almaktadır:

Adlar tümce içinde ekler yardımı ile görev alırlar. Bu ekler adların tümce içindeki durumunu belirler. Bu bakımdan adlara gelen söz konusu ekler "hâl" ya da "durum" ekleri denir. Adların görevini durum ekleri belirler... Türkçe'de anlam ilişkisi kurmaya yarayan durum ekleri şunlardır: 1) Yalın durum, 2) Tamlayan durumu -in / -nin, 3) Yükleme durumu -ı / -yı, 4) Yaklaşma durumu -a / -ya, 5) Bulunma durumu -de / da, 6) Ayrılma durumu -dan, 7) Eşitlik durumu -ca, 8) Araçlı durum -n, 9) İlgi eki³.

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN de "Eski Anadolu Türkçesi'nde Ekler" adlı eserinde konuyu "İsim Hâl Ekleri ("Yalın hâl", "Tamlama hâli", "Belirtme hâli", "Yönelme hâli", "Bulunma hâli", "Ayrılma hâli", "Vasıta hâli", "Eşitlik hâli")" başlığı altında incelemiştir⁴.

Konstantin LÜBİMOV, "Türkçe'de Kaç İsim Hali Var?" başlıklı makalesinde Türkçe'de ismin "asıl hâl (ev)", "geçiş hâli (evi)", "iyelik hâli (evin)", "istikamet hâli (eve)", "yer hâli (evde)", "çakış hâli (evden)"⁵ olmak üzere altı hâlinin olduğunu belirtmektedir.

Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ, ise konuyla ilgili olarak şunları kaydetmektedir:

Mana bloklarının en alt seviyesini "kavram işaretleri" teşkil eder. Daha yukarı seviyelerde ise biribiri içerisinde gittikçe gelişen "kavram münasebetleri" yer alır. Hangi seviyede olursa olsun, bir dil işaretinin enformatif değer taşıyabilmesi, onun

²Korkmaz, Zeynep, Gramer Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 77.

³Bozkurt, Fuat, Türkiye Türkçesi, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 107-123.

⁴Gülsevin, Gürer, Eski Anadolu Türkçesinde Ekler, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 16-78.

⁵Lübimov, Konstantin, Türkçede Kaç İsim Hali Var?, Dilbilgisi Sorunları I, Ank. Üniv. Basımevi, Ankara, 1967, s. 57-61.

belli bir duruma (situation) uygun bir metin parçası (contexte) içerisinde bulunmasını gerektirir. Manalı en küçük parçalar, söz içerisinde, dilin monemlerini temsil eden morfem veya morfem grupları hâlinde tezahür eder. O hâlde, en küçük mana bloku, bir mana monemini temsil eden lûgat morfemi ile, onu uygun metin parçasına bağlayan bir vazife monemini temsil eden gramer morfeminden teşekkül eder. Bu gramer morfemi bir çok hâllerde işaretli (+) olabileceği gibi bazen işaretli (Ø) de olabilir... Bir ismi tümleş bloku hâline koymak için isim hâl ekleri (+he) ve son çekim edatları kullanılır. Geçişli fiillerin belirtili nesnelere tümleş bloku sayılıp yükleme hâli (accusatif) ekini (+ (n/y)l), yer, zaman, sebep, vasıta vs. bildiren tümleş blokları ise diğer hâl eklerini ve son çekim edatlarını alırlar. Zamanda bulunma bildiren isimlerden bir kısmı eski vasıta hâli (instrumental) ekiyle yapılmış şekilleriyle (yaz+ın, sabah+leyin vb.), diğer bir kısmı da işaretli olarak (dün +Ø, salı günü vb.) kullanılırlar⁶.

Yard. Doç. Dr. Cengiz ALYILMAZ da "Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi" adlı eserinde, konuyu "Kavram İlişkileri / Hâl ve Hâl Çekimi" başlığı altında, "anlam ağırlıklı işlevsel bir bakış açısı"yla değerlendirmiş ve şu kategorilere yer vermiştir: "Belirten Hâli", "Belirtilen Hâli", "Nesne Hâli ("Belirtisiz Nesne Hâli", "Belirtili Nesne Hâli)", "Bulunma Hâli ("Zamanda Bulunma Hâli", "Mekânda (Yerde) Bulunma Hâli)", "Ayrılma Hâli", "Çıkışlık Hâli", "Yönelme Hâli", "Birliktelik-Berberlik Hâli", "Karşılıklılık Hâli", "Hedef Hâli", "Sebep Hâli", "Vasıta Hâli", "Görelilik Hâli", "Nasıllık Hâli", "Nicelik Hâli ("Kesin Değer Hâli", "Yaklaşık Değer Hâli)", "Karşılaştırma Hâli", "Sınırlandırma Hâli", "Benzetme Hâli", "Seslenme Hâli"⁷.

Yukarıda dikkatlere sunulan "hâl kategorisi"nin tarif, tasnif ve izahlarında da görüldüğü gibi, Türkçe'nin grameriyle ilgili çalışmalarda (birkaçı hariç) konu genellikle şekil açısından ve ek seviyesinde ele alınmış; konuyla ilgili terimlerde de birlik sağlanamamıştır.

Bir dildeki ögeler yalnız kavram işaretlerinden ibaret değildir. Türkçe gibi eklemeli dillerde söz dizimi her ne kadar kavram işaretleme aşamasında ortaya çıksa da dilin kendine özgü nitelikleri, esasen kavram ilişkileri düzeyinde belirlemektedir. Türkçe'de kavram ilişkilerinin genellikle "çekim ekleri" / "hâl ekleri" diye adlandırılan dilbilgisi biçimbirimleriyle yapıldığı ifade edildiğinden sadece yüzeysel yapıdan hareket edilmekte ve hâl kategorilerini ifade eden görevli dil ögelerinden "ekler" de şekillerine göre adlandırılarak ismin beş ile dokuz arasında değişen hâlinde söz edilmektedir. Bunun sonucunda da aynı derin yapıyı ifade eden birden çok yüzeysel yapı farklı biçimlerde çözümlendiğinden bilmenin ve öğretmenin

⁶Gemalmaz, Efrasiyap, Standart Türkiye Türkçesi (STT) 'nin Formanlarının Enformatif Değerleri ve Bu Değerlerin İhtiyaç Halinde Bu Dilin Gelişimine Muhtemel Etkileri, Erzurum, 1982, s.111, 142.

⁷Alyılmaz, Cengiz, Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi, Erzurum, 1994, s. 50-84.

vazgeçilmez göstergesi olan formülendirme gerçekleştirilememekte; hâl kategorileri de göz ardı edilmektedir⁸.

Görevli dil öğeleri, Türkçe'nin öğretimiyle ilgili farklı seviyelerde (ilköğretimden lisans öğretiminine kadar) sürekli tekrar edilen konulardan biridir. Ancak Türkçe'nin öğretimi ve grameriyle ilgili çalışmalarda hâl kategorileri genellikle birer ek olarak değerlendirildiğinden öğrenciler "yalın hâl", "+e hâli", "+de hâli", "+den hâli", "+i hâli", gibi şekilden hareketle adlandırılan terimleri ezberlemek zorunda kalmaktadırlar. Oysa söz konusu ekler kullanılışlarına göre farklı hâl kategorilerini ifade eden birer görev elemanıdır ve Türkçe her kategoriyi bir ekle değil; birçok görevli elemanla ifade etme zenginliğine sahip bir dildir. Bu durum Türkçe'de hâl kategorilerini ifade eden görevli dil öğelerinin (ek, ek+ek, ek+edat, edat) şekilden hareketle adlandırılmayacağını, sınıflandırılmayacağını ve öğretilmeyeceğini ortaya koymaktadır.

Türkçe'de "seslenme hâli", "özne hâli", "belirten hâli", "belirtilen hâli", "nesne hâli", "bulunma hâli", "ayrılma hâli", "birliktelik-beraberlik hâli", "hedef hâli", "yönelme hâli", "sebep hâli", "vasıta hâli", "nasıllık hâli", "nicelik hâli", "görelilik hâli", "karşılaştırma hâli", "benzetme hâli", "sınırlandırma hâli", "karşıtlık hâli", "yaklaşma / varma hâli" vs. birer kategoridir ve bunları ifade eden farklı görevli dil elemanları vardır⁹. Meselâ Kutadgu Bilig'de nesne hâli /+Ø/, /+KA/, /+tapa/, /+TA/, /+OG/, /+I/, /+nI/, /+On/, /+TIn/, /+Ing+TIn/, /+tip/, /+GAR/ 12 ayrı görev elemanı ile ifade edilmiştir¹⁰. Yani /+Ø/, /+TAN/, /+TA/ vd. Türkçe'de birer hâl kategorisi değil; kullandıkları yere göre farklı hâl kategorilerini ifade eden görevli dil öğeleridir.

Örnekler:

1. Ev+den çıktı.
2. Hastalık+tan öldü.
3. Bu yol+dan gitti.
4. Onlar+dan biri geldi.

Yukarıdaki cümlelerde de görüldüğü gibi /+TAN/ görev elemanı 1. cümlede "çıkma hâli"ni, 2. cümlede "sebep hâli"ni, 3. cümlede "vasıta hâli"ni ve 4. cümlede de "belirten hâli"ni ifade etmektedir. Bu durumda öncelikle Türkçe'nin hâl

⁸bk. Börekçi, Muhsine, Türkçe Öğretiminin Yüzeysel Yapıyı Esas Alan Yaklaşımı ve Bunun Sonuçları, Dil Dergisi, Sayı: 77, Mart 1999, s. 27-35.

⁹Ayrıntılı bilgi için bk. ALYILMAZ, Cengiz, a.g.e., s. 50-82; Mert, Osman, Kutadgu Bilig'de Hâl Kategorisi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2002; Alyılmaz, Semra, Prens Kalyanmkara ve Papamkara Hikâyesi'nin Uygurcasının Söz Dizimi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1998, s. 35-51.

¹⁰bk.Mert, Osman, a.g.e., s. 45-59.

kategorileri ve hangi hâl kategorisinin hangi görev elemanlarıyla ifade edildiği tespit edilmelidir. Aksi takdirde bu konunun hangi seviyede olursa olsun öğretilmesi ve öğretilmesi zorlaşacaktır.

Ankara Üniversitesi Türkçe Öğretim Merkezi (TÖMER) bünyesinde yapılan bazı çalışmalar, Türkçe'nin ana dil, yabancı dil ve Türk lehçelerini konuşanlar için öğretimi sırasında en fazla hatanın görevli dil öğelerinin kullanımında yapıldığını ortaya koymuştur. Zira konuyla ilgili olarak TÖMER'deki kur sistemi esas alınarak 6 farklı düzeyden seçilen yazılı anlatım örneklerinin taranması sonucunda, görevli dil öğelerinin %52,7 kullanılmadığı, %21,9 gereksiz kullanıldığı, %25,4 (standart Türkiye Türkçesi'nin genel eğilimlerine göre) kullanılması gereken görevli dil ögesi yerine başka bir görev elemanının kullanıldığı, görevli dil öğelerinin tnlü-ünsüz uyumlarına göre yanlış kullanıldığı, işaretli görev elemanlarının özne de kullanıldığı görülmüştür¹¹. Söz konusu çalışmalar, farklı seviye ve gruplardan öğrencilerin yaptıkları yanlışların en önemli nedeninin kendi dillerinden yaptıkları olumsuz aktarımlar neticesinde ortaya çıktığını göstermektedir. Bu durum, Türkçe'nin öğretiminde görevli dil öğelerinin önemini ön plâna çıkarmaktadır.

Hâl Kategorisinin Öğretimle İlgili Öneriler:

1. Türkçe'de hâl kategorilerini ifade eden görev elemanlarının işlevlerinin cümledeki tümleş blokları ile yüklem fiil arasındaki ilişkiyi sağlamak olduğu belirtilmelidir.

2. Türkçe'de hâl kategorilerinin birden çok görev elemanı (ek (işaretsiz görev elemanı /+Ø/ da olabilir), ek+ek, ek+edat, edat) ifade edilebileceği göz önüne alınarak konu ek seviyesinde değil, "hâl kategorisi" seviyesinde öğretilmelidir:

Örnekler:

Kitabı bu akşam+Ø Ankara'ya göndereceğim.

Öğrenciler yazı+n memleketlerindeydiler.

Saat sekiz+de dışarı çıkacağım.

Hava sabah+leyin oldukça serindi.

3. Türkçe'de özne hâlinin işaretsiz /+Ø/ görev elemanı ile ifade edildiği sık sık vurgulanmalıdır.

Örnek:

Atatürk+Ø "Ne mutlu Türküm diyene" dedi.

4. Tamlayan hâl kategorisinin (diğer hâl kategorilerinden farklı olarak) iki isim arasında ilişki kurarak "belirtili isim tamlaması" yaptığı belirtilmelidir.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Özkan, Aydanur, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Ad Durum Eklerinin Öğretilmesiyle İlgili Kimi Görüşler, Dil Dergisi, Sayı:17, Mart 1994, s. 40-52.

5. Türkçe'de hangi hâl kategorisinin hangi görev elemanlarıyla ifade edildikleri tespit edilmeli ve "hâl kategorisi"nin öğretiminde elde edilen verilerden istifade edilmelidir.

6. Hâl kategorilerini ifade eden görev elemanlarının kelimedeki her zaman sona gelen (çoğul, iyelik vb. eklerden sonra gelen) dışa dönük öğeler olduğu belirtilmelidir.

7. Görevli dil elemanları anlatılırken eklerin ses uyumlarına uyup uymadıkları örneklerle anlatılmalıdır.

8. Türkçenin farklı seviyelerde öğretimi sırasında görevli dil öğelerinin kullanımıyla ilgili hataları azaltmak için (ana dil ile öğrenilen dilin ortak yanlarının öğrenmeyi kolaylaştırırken farklı yanlarının öğrenmeyi zorlaştırdığı da göz önüne alınarak) Türkiye Türkçesi'nin diğer dillerle ve kendi lehçe ve şiveleriyle ses, yapı, söz dizimi ve anlam bakımından ayrımsal çalışmalarına önem verilmeli; yapılan ayrımsal çalışmalarla elde edilen farklı yönler sık sık tekrarlanmalıdır.

9. Öğrencilerin gerek yazı dilinde, gerekse konuşma dilinde hâl kategorisiyle ilgili yapmış oldukları hatalar yanlış çözümleme çalışmalarıyla tespit edilerek sebepleri ortaya konulmalı ve öğrenme ve öğretme metotları ona göre tekrar şekillendirilmelidir.

10. Fiil deyimleri ve ikilemelerin bünyesinde yer alan ve şekil itibarıyla hâl kategorilerini ifade eden görev elemanlarıyla aynı olan görevli dil elemanları, farklı bir kategoride değerlendirilmelidir.

12. Hâl kategorilerinin (özellikle yabancılara) etkili ve kalıcı bir şekilde öğretilmesi için mümkün olduğu kadar şekil ve grafiklerden de istifade edilmelidir.

BİBLİYOGRAFYA¹²

ADIGÜZEL, M. Sani, Türkmen Öğrencilerin Türkiye Türkçesi Öğrenim Problemleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994.

AYDIN, Özgür, Azeri, Kazak, Özbek ve Türkmen Öğrencilerde Türkçe Öğrenim Sorunları 1, Dil Dergisi, Sayı: 18, Nisan 1994, s.16- vd.

AYDIN, Özgür, Azeri, Kazak, Özbek ve Türkmen Öğrencilerde Türkçe Öğrenim Sorunları 2, Dil Dergisi, Sayı: 20, Haziran 1994, s.32- vd.

CANTÜRK, Bahar, Açıklamalı Dilbilgisi Öğretimi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

¹²Dipnotta gösterilen eserlere bibliyografyada yer verilmemiştir.

ÇOTUKSÖKEN, Yusuf, Yabancıların Türkçe Öğrenirken Karşılaştıkları Güçlükler ve Yaptıkları Yanlışlıklar, Türk Dili (Dil Öğretimi Özel Sayısı), Sayı 379-380, Temmuz - Ağustos 1983, s. 88-95.

DAĞAŞAN, Dursun, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden (Azerbaycan - Özbekistan - Kazakistan) Gelen Öğrencilerin Türkiye Türkçesi'ne İntibakta Karşılaştıkları Güçlükler, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994.

DEDE, Müşerref, Yabancı Dil Öğretiminde Karşılaştırmalı Dil Bilim ve Yanlış Çözümlemesinin Yeri, Türk Dili, XLVII, Sayı: 379-380, Temmuz-Ağustos 1983, s. 123-136.

EKMEKÇİ, F. Özden, Türkçe Ediniminde Çekim Eklerinin Rolü, Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 1, Sayı: 1, 1987, s. 45-51.

MUHCU, Gönül, İlkokul Öğrencilerinin Türkçe Öğretiminde Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm İçin Öneriler (Trabzon İlinde Bir İnceleme), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1997.

POLAT, Hüseyin, Arapların Türkçe Öğrenirken Karşılaştıkları Sorunlar, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998.

SAĞIR, Mukim, Türkçe Dilbilgisi Öğretimi, Ankara, 2002.

TANIŞ, Asım, Türkçenin İtalyanlara Öğretiminde Karşılaşılan Zorluklar, Kolaylıklar, Dil Dergisi, Sayı: 1, Mart 1988, s. 101-vd.

ABSTRACT

There are still serious problems relating to the case category in Turkish language and its education because, in the available grammatical books rather than the case category it seems very important the suffixes which only show the case category. In this article opposite to the traditional point of view, the case category the suffixes which are used for its formation and their education are emphasizing